

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU VII

2-4 Kasım 2012

1352'den bugüne şehir

CİLT I

EDİTÖR

Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU VII

Yayın Kurulu

Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. Ahmet Emre BİLGİLİ
Prof. Dr. Abdullah UÇMAN
Prof. Dr. Ahmet YÖRÜK
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Orhan OKAY
Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN
Yrd. Doç. Dr. Yahya BAŞKAN

Editör

Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU

Tasarım/Uygulama

Prfabrik İletişim Sanatları
Erhan YALUR

Baskı ve Cilt

Altan Basım Tic. Ltd. Şti.

İstanbul 2014

ISBN 978-605-84934-1-4

Telif hakları Üsküdar Belediyesine aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz,
çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

KÜLTÜR VE SOSYAL İŞLER MÜDÜRLÜĞÜ

Mimar Sinan Mahallesi, Hakimiyet-i Milliye Caddesi, No:35 Üsküdar / İSTANBUL

Tel: 0216 531 30 00 / 2376 - Faks: 0216 531 32 89

www.uskudar.bel.tr - www.uskudarsempozyumu.org

ÜSKÜDAR HANLARI

Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU

Tarihi Yarımada İstanbul'un en büyük limanı Haliç'in iskeleleri ile Tophane limanıyla her daim ithal transit ticaret trafiğinin bir noktasını oluşturan Üsküdar, Anadolu'dan İstanbul'a yönelik malların ilk boşaltıldığı ve depolandığı bir bağlantı iskelesi idi. Sadece Tarihi Yarımada içerisindeki yönetim ile sınırlı kalmayarak Galata'daki Avrupalı tüccarların da Anadolu ile her türlü irtibat noktasıydı.

Asya (Anadolu) kıyısının Avrupa (Balkanlar-Rumeli) kıyısına en çok yaklaşmış bir noktasında bulunması sebebiyle bugünkü Üsküdar Meydanı ve çevresi her zaman işlek transit yer olma özelliğini taşımıştır. Üsküdar, Balkanlara geçmek isteyen Asya'luların son, Avrupa'dan Asya'ya geçenlerin ilk ve tek büyük iskelesi idi. Bu sebeple tarihi çağlar içerisinde Üsküdar ve çevresi birçok tarihi olayların gelişimi yanında önemli medeniyet merkezlerinin de oluşumuna vesile olmuştur.

Üsküdar Meydanı diye tanımlayacağımız liman veya iskele çevresinin Asya ile Avrupa arasındaki transit yer olması sebebiyle, Osmanlı döneminde de bölgeye uygun biçimde hem sayıca, hem de nitelikçe yeteri oranda birçok kervansaray ve imaret binalarının inşa ettirilerek işlev kazandırıldığı görülmektedir¹.

Paşalimanı (Öküz Limanı) diye bilinen mevkii olan bugünkü Balaban İskelesi'nden itibaren Kuzguncuk istikametine değin kıyı boyunca tarihin çeşitli süreçleri içerisinde canlı hayvan ağılı, odun deposu, zahire ambarları, tütün depoları bulunmaktaydı. Kıyıların gerisinde çarşı, imaret, taş ambar binaları ve han yapıları sıralanmaktaydı. Bu ticari yapıların kıyı şeridi gerisinden doğancılara kadar uzanan bir dağılıp ve yerleşim gösterdiğini görmekteyiz.

Anadolu coğrafyasından kara yolu ile gelen kervanların ilk ve son durağı da Üsküdar merkez bölgesi idi. Üsküdar Merkez'de yer alan Büyük Hamam'ın çevresi bu işlevi görmekte. Adı konulmamış bir son istasyon halindeydi. Anadolu'dan geliş veya Anadolu'ya gidiş buradan sağlanırdı. Evliya Çelebi seyahatnamesinde, İstanbul'da 12, Üsküdar'da 11 kervansarayın varlığından bahseder. Osmanlı dönemi içerisinde, kervansarayların küçüklerine de han denilmekteydi. İfade bu sebeptendir. Üsküdar'daki ticari yapının büyüklü-

ğüne dikkati çekmektedir. Ayrıca, on yedinci yüzyılın Üsküdar'ın da beş yüz kadar kırkar ellişer ocaklı han, iki bin altmış dükkândan bahsetmektedir. Evliya Çelebi'nin yine kendi ifadesiyle, üç fırkası olan Üsküdar halkının bir fırkasının da ehli san'at sahibi olduğunu ifade eder.

(Süleyman Faruk Gönçüoğlu arşivi)

1678-84 yılları arasında İstanbul'a gelen Hollandalı gezgin C. Le Bruyn'ün 1698 tarihinde yayınlanan seyahatnamesinde, Üsküdar'ın kalabalık nüfuslu ve her türden dükkânla dolu olduğunu belirtirken, Mantran, bir yerleşim yeri olarak Üsküdar'ın, İran üzerinden Balkanlar üzerinden Avrupa'ya doğru uzanan ticari aksın önemli bir ticari merkezi olduğunu yazmaktadır². Evliya Çelebi'de yerel bir ticari yapıdan çok, transit bir ticaret bölgesi oluşunu da, bedesteni olmayan Üsküdar'ın imaret yapılarıyla dikkati çekerken, buradaki esnafın İstanbul'da olduğu gibi belli yerlerde olmayıp, karışık durumda olduklarını belirtmektedir.

İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan **Menzil Yolu** (karayolu) üzerinde, son büyük konaklama yerleri Gebze'deki Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı'ndan sonra ki, hem son hem de ilk kervan durağı olan Üsküdar bir hanlar ve kervanlar şehri gibi idi. Bugün, Üsküdar'da bulunan misafir hanları ile kervansaraylar büyük ölçüde yıkılmış veya tanınmayacak derecede tadilata uğramıştır. Üsküdar'da, Atik Valide Külliyesi içindeki misafir hanlı büyük kervansaray ise, bir anıtsal yapı olarak, yakın tarihlere kadar mevcudiyetini korumuş en eski kadim ticari yapılardan biriydi.

Öte noktada, birer ticari yapı olarak bölgede yer alan han ve Kervansaray yapıları dikkate aldığımızda, Üsküdar sahil şeridi içerisinde kalan ve anıtsal nitelikte olan bir kervansaray yapısı da karşımıza çıkmaktadır.

“*Bir kervansaray ki, kale gibi Baştan başa kurşun ile kapladır ki, gelip gidene minnetsiz evdir. Mihrimah Sultan hayratı*” diye, Çelebi'nin övgü ile bahsettiği iskele başındaki, Mihrimah Sultan Camii önünde yer alan sahil kenarındaki yüz ocaklı ve yüz tavla at alabilen Fatih Kervansarayı'dır. “*Şehirleri güzelleştirmek namı altında*” meydan açılması gayreti içerisinde, imar düzenlemelerinden

Mihrimah Sultan Külliyesi ve kervansarayı

nasibini alarak 1931 senesinde, dönemin kaymakamı İzzet Bey tarafından dinamitlettilererek yıktırılmıştır.

Yolgeçen Hanları olarak bilinen, Boğaz'dan Karadeniz'e açılmak için uygun rüzgâr bekleyenlerin konakladıkları basit ve olasılıkla ahşap küçük Yolgeçen diye adlandırılan hanlar bekâr odaları vazifesi de görürlerdi. Bu gemici hanlarından biri de, Anadolukayağı'ndaki, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kethüdası Mehmed Ağa Vakfı'ndan, **İskân-ı misafirin Hanı**'dır. Darüssaade Ağası Beşir Ağa Vakfı, miladi 1750 tarihli bu handa konaklayanlara çorba ve ekmeğin verilmesi hizmeti de sunmaktaydı³. Gemi tayfaları ise, ne yolgeçen hanına ne de şehre sokulmaz, bunlar, gemilerde yatıp kalkarlardı⁴.

Uzun mesafe taşımacılığının en önemli yük hayvanı olan deve İstanbul'da yetiştiriciliği yapılmamakla birlikte Üsküdar ve çevresinin şehir manzarasının da ayrılmaz bir parçasıydı. Anadolu'dan gelen deve kervanları genellikle Boğaz'ı geçmez, Üsküdar'da konaklardı. Rumeli'ye geçişleri gerekirse de, bu iş Üsküdar sahilindeki Yeni Cami (Emetullah Râbi'a Gülnûş Sultan Camii) imareti, bedesteni ve bugün mevcut olmayan Muypap Han arasındaki alanda toplanırdı. Burada karşı kıyıya geçirecek gemiler-mavnalar-arabalı vapurlar beklenir ve buradan Balaban İskelesi üzerinden gerçekleştirildi.

At hamalları denilen taşımacılıkta atların dışında katır ve eşeklerde bu sektörün demirbaşı

idi. Kervanların önünde ve arkasında giden eşek ve katırlardan dolayı Üsküdar meydanı ve çevresi bir hayvan pazarı gibi idi. İstanbul'da "eşekçi Acemler" olarak bilinen İranlı ve Azerî kökenli Farsiler yanında Merzifon bölgesi başta olmak üzere Anadolu Ermenilerinin Üsküdar da kervanları ve taşımacılık yapan bir esnaf topluluğu mevcuttu. Üsküdar'ın ticaret ve kervan merkezi oluşunun sonucu, Üsküdar'da, Atıkvalide'de bir de at pazarı mevcut idi. Bu **Atpazarı**, bulunduğu semte de adını vermişti. Pazarın meşhur bir yapısı olan ve hayvan borsası olarak kullanılan **Sulu Han** bu borsa yerinin merkezini oluşturmaktaydı. Sulu Han'ın karşısında yer alan **Nezafet Hanı** arasında bulunan ve büyük bir avlu görünümünde olan arazi satışı yapılacak atların toplandığı yer idi.

Sulu Han gibi Nezafet Hanı da şahıs hanlarındandı. Sulu Han, 1940'lı yılların başında yıktırılarak yerine Ergin Sineması olarak uzun yıllar hizmet verecek bina inşa edilmiştir.

1931 tarihli Pervititch sigorta haritasında At Pazarı ve çevresi (Üsküdar Belediyesi Pervititch Koleksiyonu)

Bölgenin anıtsal kervansaray yapılarından biri olan Valide-i Atik Kervansarayı Mimarbaşı Koca Sinan tarafından inşa edilmiştir. Bu kervansaray Miladi 1583 tarihinde, Nurbânu Valide Sultan adına camii ile beraber inşa edilmiş, büyük ölçekli bir külliye'nin bir parçasıydı. Misafirhane ismiyle de bilinen kervansaray, بیمارخانه ve imaret binalarıyla bir arada programlanmıştı. Kervansarayın Toptaşı Caddesi'ne ve Bağlarbaşı Caddesi'ne açılan kapıları vardır. Seyyidler, fierişer ve eşraf gibi itibarlı misafirler kervansaraya binekleri ile beraber alınırlardı. Kapıların üzerinde kapıcıların odaları bulunuyordu. Bunlardan biri hâlâ durmaktadır. Kapıların tam karşısında mermer sütunlu ve başlıklı bir saçak ve bunun arkasında da bir dönem hapisane olarak kullanılan esas kervansaray binaları bulunmaktadır. Bunlar üç bölümden oluşuyordu. Kervansaraylar idare bakımından iki tipe ayrılıyordu. Vakıf olanlar parasızdı. Valide-i Atik Kervansarayı da vakıf idi. Bu nevi kervansaraylarda yolculara eşyalı odalar ve bedava yemek verilir ve işlerine bakılırdı. Bu asırlarda bunun örnekleri Avrupa'nın hiç bir yerinde yoktu. Bu bakım yalnız üç gün sürerdi. Gece olunca kervansaray kapıcısı cümle kapısını kapatırdı. Ve kervansaraydaki her şeyden mesul o idi. Kervansarayın etrafında da daima bekçiler bulunurdu. Sabah namazından evvel eşyalar yoklanır, her şeyin tamam olduğu görüldükten sonra kapılar açılırdı. Gece asla kapı açılıp, içeriden dışarıya veya dışarıdan içeriye kimse alınmazdı.

Gayet güçlü ve organize bir şekilde faaliyet yürüten vakıf hanlarının dışında, Valide-i Atik Kervansarayı'nın hemen yakınında, Atpazarı'nda birçok özel ve paralı hanlar bulun-

maktaydı. Ve bir menzil olan bu ahşap hanlar yakın zamana kadar da mevcuttu. 1970'li yıllara kadar varlığını sürdüren Üsküdar'ın han binalarından biri de, Çavuşdere'de 231 ada 65 parsel de bulunmaktaydı. Geniş bir avlu çevresinde yer alan iki katlı bir mimariye sahipti. Geniş ölçülerde tutulmuş, tek bir girişe sahip olup, giriş üzeri han idaresine aitti. Giriş üzerindeki bölüm ahşap ve yola cepheli idi. Han üzerinde yola bakan pencerelerin açık olduğu tek bölümde burasıydı.

Kâgir olan hanın diğer bölümlerinde odalar pencerelerde avluya açılmaktaydı. Alt katlar, hayvanların barınması, malların ve emtianın depolanması amacıyla kullanılmaktaydı. Avluya bakan birinci katların her cephesinde de geniş ölçülerde tutulmuş çift kanatlı kapılar bulunmaktaydı.

Çavuşdere üzerinde, 231 ada 65 parsel de bulunan ve bugün yerini başka fonksiyondaki yapılara bırakmış olan tarihi han binası.

Üsküdar Çarşı içi, Sarraf Han (Süleyman Faruk Gönçüoğlu arşivi)

Valide-i Atik Külliyesi'nin etekleri üzerinde (Çavuşdere üzerinde) yer alan özel şahıs hanları, asıl Üsküdar İskelesi olan Balaban çevresinde de teşekkül etmişti. Bu şahıs hanları, vakıf hanları gibi büyük ölçekli bir mimari özelliklerine sahip değillerdi. Birçoğu **han-dükkân** mimarisi ve kullanışlığı içerisinde faaliyet yürütmekteydi. Alt katlar (giriş katı) dükkân, üst katlar han odası veya depo olarak kullanılmaktaydı. Bugün Üsküdar çarşısı içerisinde bu han binalarından tek bir örnek hala mevcudiyetini korumaktadır. Sarraf Hanı olan bu yapı, eski özelliğini de nispeten muhafaza etmektedir. Hâkimiyet-i Milliye Caddesi üzerinde bugün de yer alan han ve mağaza binaları eski Üsküdar'ın yapısı içerisinde özel şahıs hanlarının bulunduğu yerlerdi. Buradaki han binaları da han-dükkân mimarisi ve kullanışlığı içerisindeydi.

Balaban İskelesi ve gerisinde yer alan ve nakil hanlarından **Muytab Han**, uzun yıllar gümrük binası olarak kullanılmış idi. Ayrıca bu han, İstanbul Suriçi'ne yapılan canlı hayvan sevkiyatının da merkeziydi.

Bugünkü hali ile Üsküdar merkezine baktığımızda, Balaban Gümrük İskelesi esas alındığında, sadece bu İskele etrafında hanların mevcut olmadığı görülecektir. Yerleşim düzeni, ticari hareketliliğinin getirdiği talep realitesi sonucu Balaban İskelesi'nden Atik Valide Külliyesi çevresine kadar ki uygun görülen her noktada, büyük, orta ve küçük ölçekte han ve han-dükkân yapılarını görmemiz mümkündür. Bugün pek çokları hakkında isimleri ötesinde hiçbir bilgi sahibi bulunmadığımız bu hanlar üzerine söylenecek son söz, Anadolu ile Rumeli-Balkanlar-Avrupa yakası arasındaki transit ticaretin merkezi olmalarının yanı sıra getirdikleri bir ticaret kültürü ve yaşam biçiminin yanında, zengin bir ticari yapı mimarisi de sergilemekteydiler.

Balaban İskelesi gerisi, han-dükân yapısı (Süleyman Faruk Göncüoğlu arşivi)

Bugün, Üsküdar'ımızın tarih mirası içerisinde elimizde tek örnek olarak kalmış olan Valide-i Atik Kervansarayı yeniden restore edilerek bir vakıf üniversitesinin hizmet alanı olarak değerlendirilmekte olduğunu görmekteyiz. Kervansaray iç mekân düzenlenmesinin tekrardan teşekkül ettirilerek restorasyonu tamamlanmış olsa da, içerisinde eğitim hizmetine devam edilen bir Osmanlı kervansarayı iç mimarisini yaşayan ve yaşatan örnek üniversitenin hizmet binası olarak yaşatabilsek...

Dipnotlar

¹ Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikâyesi; Üsküdar Meydanı", *VI. , Üsküdar Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, I. , İstanbul 2009, 517.

² Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Ankara 1990, 78.

³ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, II. , İstanbul 1281, 145; Bu mevkiiler bu dönemlerde Üsküdar'a bağlı idi.

⁴ Ayrıca gemi yolcularının kaldığı hanlar da, Kasımpaşa, Galata, Tophane Semtleri'nde bulundurulurdu. Üsküdar, karayolu yolcularının ve tüccarlarının ikametgâh merkezi idi.

Kaynakça

- Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, II. , İstanbul 1281, 145.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul* (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), I/2, İstanbul 2003, 435.
- Charles Texier, *Küçük Asya – Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (çeviri; Ali Suat), I, Ankara 2002.
- Cornelis de Bruyn, *Cornelis de Bruyn'ın Yakın-Doğu Gezisi – Le Voyage au Levant de Cornelis de Bruyn*, İstanbul 1974. Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm 15.-18. Yüzyıllar*, 1993
- İbrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I/II, İstanbul 1976-1977.
- Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Ankara 1990, 78.
- R. Janin, *Constantinople Byzantine*, Paris 1964, 9-17.
- Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Yitik Mirasın Peşinden*, Şubat 2008.
- Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikâyesi; Üsküdar Meydanı", *VI. , Üsküdar Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, I. , İstanbul 2009, 517.